

Araştırma Makalesi / Research Article

Üretim İlişkilerinin Küresel Ekonomi Ölçeğinde Analizi: Covid-19 Öncesi ve Sonrası

Özgün Sarımeahmet Duman¹

Öz

Emek ve sermayenin ana bileşenlerini oluşturduğu üretim ilişkileri farklı tarihsel aşamalardan geçmiştir. Neoliberalizm çatısı altında kesintisiz bir kapitalist birikim hedefinin ön plana çıkmasıyla kapsamı gitgide genişleyen uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü çerçevesinde ekonomik ilişkiler küresel ölçeğe taşınmıştır. Bunun bir sonucu olarak ulusal ekonomiler birbirine bağımlı hale gelmiş; ekonomik sarsıntıların ülkeler üzerinde yarattığı domino etkisi en son beklenmedik bir biçimde gelişen Covid-19 küresel salgını sürecinde yaşanmıştır. Bu çalışma, neoliberalizmin pekiştiği 2000'li yıllarda en yüksek ihracat rakamlarına ulaşan 12 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]) üyesi ülkeyi örneklem olarak, salgın öncesi ve sonrasının ihracat ve endüstriyel üretim seviyeleri ile istihdam, işsizlik, eylemsizlik, ücret, emek üretkenliği ve birim emek maliyeti verilerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Analiz sonuçları salgın öncesi dönemde artı-değer bazlı sermaye birikimi artışlarını ve bu artışların emek temelli kaynağını net biçimde göstermiş; Covid-19 sonrası küresel piyasalarda üretim ilişkilerinin değişimi açısından da sağlam bir karşılaştırma zemini sunmuştur. Buna göre salgının özellikle 2020 yılının ikinci çeyreğinde dünya ekonomilerinde yarattığı tahribatın hem emek hem de sermaye tarafından derinden hissedilmiştir. Ancak yılın üçüncü çeyreğinden itibaren ihracat ve endüstriyel üretimde yaşanan toparlanmaya rağmen emeğin konumunda bir değişim gerçekleşmediği görülmüştür. Hak kayıplarının kalıcı olup olmayacağı sorusunu akılda tutarak, Covid-19 krizinin ekonomik maliyetini emeğin üstlenmekte olduğu söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emek, Covid-19, küresel ekonomi, neoliberalizm, üretim, sermaye.

An Analysis of Production Relations in the Global Economy: Before and After Covid-19

Abstract

Production relations, main components of which are labour and capital, has gone through various phases. With the rise of neoliberalism, economic relations have shifted to the global scale under the increasing influence of international trade, transnational production and global division of labour. This has increased the dependency among national economies and created a domino effect in the global markets, the last incidence of which was the unexpected existence of Covid-19 pandemic. This research focuses on 12 member states of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) that have reached the highest levels of export since the 2000s. It comparatively analyses export and industrial production levels, employment, unemployment, inactivity, wages, labour productivity and unit labour costs before and after Covid-19. It indicates that the increase in capital accumulation was owed to labour surplus before the Covid-19 period. Based on this, it argues that the disastrous effects of the pandemic were suffered by both capital and labour in the second quarter of 2020. Export and industrial production levels has started to recover from the third quarter onwards, however, no improvements have been achieved on the labour side. Keeping in mind the question of whether the loss of rights will be permanent, it argues that labour currently shoulders the economic cost of Covid-19 economic crisis.

Keywords: Capital, Covid-19, global economy, labour, neoliberalism, production.

¹ Dr., Hacettepe Üniversitesi, Proje Destek Ofisi, ozgunduman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9882-2544>.

GİRİŞ

Geçtiğimiz on yıllarda küresel ekonomi önemli dönüm noktalarından geçmiştir. İki kutuplu dünyanın sona ermesiyle birlikte hâkim ekonomi politikalarının değişmesi, alternatifsiz ve hegemonik bir güç kazanmaya başlayan neoliberalizmin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan dünyada önemli bir etki alanı oluşturmasıyla birlikte, 20. yüzyıl boyunca izlerini gördüğümüz uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş birliği yaygınlık kazanmıştır. Sermayenin uluslararası nitelik kazanmasının bir sonucu olarak, küresel rekabet sermayeyi daha kapsayıcı artı-değer stratejilerine yönlendirmiş; kesintisiz sermaye birikimi için emek üzerindeki disiplin mekanizmaları güçlendirilmiştir. Üretim süreçlerinin odağında yer alan emek-sermaye çatışması da küresel bir eksene doğru evrilmiştir.

Ulusal ekonomileri birbirine bağımlı kılan ve küresel ekonomiye bütünleşik bir yapı kazandıran söz konusu değişimler, son dönemde yaşanan ekonomik kriz süreçlerinde (1994 Meksika krizi, 1997 Asya krizi, 2001 Arjantin krizi, 2008-2009 küresel ekonomik krizi ve onu takip eden Avro Alanı krizi) piyasalar arasında domino etkisi yaratarak bu bağımlılığın altını çizmiştir. Geçtiğimiz yıl ölümcül bir virüs olarak tüm dünyaya yayılan SARS-CoV-2 (Covid-19), bir yandan ülkeleri sarsıcı bir sınamaya tabi tutarken, bir yandan da küresel ekonomiyi bu bütünleşik niteliğiyle yeniden yüzleştirmiştir. Covid-19 küresel salgınının yönetimi sürecinde ülkeler ulusal ölçekte bir toplum sağlığı mücadelesi yürütmüş; ekonomik yapıları ile uyumlu karantina önlemleri ve güçleri ekseninde farklılaşan destek programları uygulamıştır. Ancak kriz ulusal ölçekte yönetilirken, ekonomik sonuçları küresel ölçekte vücut bulmuştur.

Salgının ekonomik, siyasi ve toplumsal sonuçları akademik süreçlerde de yansıma bulmuştur. Sosyal bilimler alanında kriz yönetimi, toplum sağlığı, uluslararası yönetim, cinsiyet eşitsizlikleri, eğitim politikaları, medya, sürdürülebilirlik ve çevresel etkilere odaklanan değerlendirmeler sunulmuştur. Bu çalışmanın zemin bulduğu uluslararası ekonomi politik alanında ise özellikle mikro ve makroekonomik etkiler (Jomo ve Chowdhury, 2020), ticaret (Gruszczynski, 2020; Vidya ve Prabheesh, 2020), küreselleşme (Song ve Zhou, 2020; Delios *vd.*, 2021), tedarik zincirleri (Gunessee ve Subramanian, 2020; Ivanov, 2020), emek piyasaları ve bölüşüm ilişkileri (Birinci *vd.*, 2020; Lee *vd.*, 2020) alanlarındaki çalışmalar başta gelmiştir.

Bu makale, küresel ekonominin uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü ekseninde dönüşümü sürecinde üretim ilişkilerinin değişen yapısını irdelemekte; emek-sermaye ilişkisini kuramsal, tarihsel ve siyasi bir çerçevede sunmaktadır. Küresel ihracat hacmi üzerinden yapılan ön çalışma sonucunda en yüksek ihracat rakamlarına sahip 12 OECD üyesi ülkeyi örneklem seçen çalışma kapsamında, özellikle neoliberal ekonomik ilişkilerin pekiştiği 2000-2019 dönemi ihracat ve endüstriyel üretim seviyeleri ile istihdam, işsizlik, eylemsizlik, ücret, emek üretkenliği ve birim emek maliyeti verileri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Makale, Covid-19 ve sonrasında ekonomi politik ilişkilerini, neoliberal dönem üretim ilişkileri zemini üzerine inşa etmekte; sunduğu karşılaştırmalı analiz ile küresel salgının emek-sermaye ilişkilerine getirdiği boyutu ele almaktadır. Bu temelde özellikle yüksek ihracat seviyelerine ulaşan gelişmiş kapitalist ülkelerin, hem Covid-19 öncesi hem de sonrası dönemlerde biriktirdiği artı-değeri emekten elde ettiğini bulgulamaktadır. Makalenin, sunduğu kapsamlı ve derinlikli karşılaştırmalı değerlendirme sebebiyle, ekonomi politik alanı içinden Covid-19 ve sonrasında konu alan çalışmalara katkı yapacağı düşünülmektedir.

1. ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE SERMAYE BİRİKİMİ VE EMEKÇİ SINIFIN KONUMU

Günümüz ekonomik ilişkilerinin temelini oluşturan birikim ve büyüme kavramları hem ulusal hem de uluslararası ölçekte kapitalist toplumu analiz etmede önemli bir gösterge sunmaktadır. Kapitalizm öncesi dönemden bu yana farklı kuramsal yaklaşımlar birey, sermaye, emek, devlet, sınıflar, çıkarlar, korunma, rekabet vb. eksenlerde analizler ortaya koymuş; farklı ilkeler ve yönetsel öncelikler çerçevesinde ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkilerin örgütlenmesi konusunda değişen çözümler önermiştir.

Bu çerçevede göze çarpan üç temel kuramsal çerçeve, birbiri ile zıtlık ilişkisi içinde bulunan kavramsal araçları ve yöntemsel öncelikleri ile ekonomik ulusalcılık, liberalizm ve Marksizm olarak değerlendirilebilir. 15. yüzyılın merkantilist ekonomik ilişkilerine dayanan geçmişiyle ekonomik ulusalcılık (Hamilton, 1791/1991; List, 1885/1991), devleti piyasaya kıyasla öncelikli bulan ve merkeze alan korumacı bir ulusal ekonomi anlayışıyla ortaya çıkmış; ülkeler arasındaki güç ilişkileri üzerine odaklanan bir yöntemsel vurgu yapmıştır. Son dönem kuramcıları arasındaki odağı çoğunlukla ülkeler arasındaki güç ilişkileri üzerine olan ekonomik ulusalcılık (Krasner, 1976; Gilpin, 1981; Kennedy, 1987; Strange, 1988); uluslararası ticaret ilişkilerinin geliştiği ve küresel üretim/tedarik zincirlerinin ekonomik yapılanmada olmazsa olmaz hale geldiği günümüz dünyasında büyük ölçüde etkisini yitirmiş bulunmaktadır.

Liberalizm, feodalizmden kapitalizme geçilen dönemde netlik kazanmaya başlayan ve felsefi kökenleri 17. yüzyılın başlarına kadar dayanan bir ideoloji olarak göze çarpmaktadır. Liberal iktisadın öncülüğünü yapan Adam Smith (1776/1983), fizyokratlar gibi, iktisadın işleyişinde “görünmez el” olarak adlandırdığı doğal bir düzenin olduğunu ifade etmiştir. Burada vurguyu birey ve çıkar ekseninde tutarak iş bölümünün en yüksek faydaya ulaşmak için etkili bir araç olduğunu ifade etmiş; hem merkantilizmi hem de devlet müdahalesini reddeden bir anlayışla kendinden sonraki liberal kuramcılara, 1980’li yıllardan itibaren yaygınlık kazanan neoliberalizme ve uluslararası ticaret anlayışının merkezileşmesine zemin hazırlamıştır (Ricardo 1817/1992; Spencer, 1851/1995; Mill, 1859/2002). 20. yüzyıl liberalizmi kendi içinde önemli farklılıklar içeren kuramcılar tarafından inşa edilmiş olmakla birlikte (Keynes, 1936; Hayek, 1944; Keohane ve Nye, 1977), genel anlamda soğuk savaş döneminin iki kutuplu dünya anlayışı çerçevesinde anlaşılmalıdır. Buna göre Keynes’in devleti refah toplumunun ana bileşeni haline getiren kavramsallaştırmasına karşın, Hayek’in neoliberalizmin temellerini atacak bir biçimde serbest piyasa ekonomisine vurgu yaptığı gözlenmektedir. Günümüz liberal düşüncesi de tam bu neoliberal eksen üzerine konumlanmakta; devletin ortadan kalması gerektiğini savlayan yaklaşımlar ticaretin uluslararasılaşmasıyla paralel olarak ulus ötesi şirketlerin artan rolüne değinmektedir (Ohmae, 1990).

Bu çalışmaya çerçeve sunması düşünülen Marksist kuram ise, kapitalist toplum ve birikim ilişkileri analizini emek ve sermaye kavramları üzerine kurgulamaktadır. Sanayi Devrimi sonrası üretim ilişkileri üzerinde hegemonik bir güç kazanan liberalizme alternatif ve eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkan Marksizm, sınıf olgusunu kuramsal literatüre katarak birikimin kaynağını emekçi sınıf ile sermaye sınıfı arasındaki çatışmadan aldığı ifade etmiştir (Marx ve Engels, 1848/1977). 20. yüzyılda Marksizm içinde önemli kavramsal farklılıklar sunan kuramcılar ortaya çıkmış olmakla birlikte (Gramsci, 1947/1992; Althusser, 1971/2014; Poulantzas, 1978/2000), genel olarak ulusal düzeyde devleti sınıf ilişkilerinin bir yansıması olarak kavramsallaştıran ve sömürü ilişkilerini birikimin odağına yerleştiren bir anlayış hâkim olmuştur. 1960’lı yılların ortasından itibaren uluslararasılaşma tartışmaları çerçevesinde etki alanı oluşturan Bağımlılık Okulu’nun da etkisiyle (Raul Prebisch, Paul Baran, Paul Sweezy ve Andre Gunder Frank) ülkeler ve bölgeler arasındaki güç ilişkilerine yapılan vurgu artmıştır. Günümüz Marksizmi’nin genel itibarıyla neo-Gramsci’ci (Robert Cox, Timothy Sinclair ve Stephen Gill), Düzenleme Okulu (Michel Aglietta, Robert Boyer ve Bob Jessop) ve Açık Marksist (Werner Bonefeld, John Holloway, Simon Clarke ve Jamie Gough) etkiler altında gelişimini sürdürdüğü görüşünden hareketle, söz konusu çalışmada Ortodoks Marksizm’den en az sapma yaptığı düşünüldüğünden Açık Marksizm’in sunduğu kuramsal çerçeveye sadık kalınmaktadır.

Açık Marksizm, küresel ekonomik ilişkiler çerçevesinde sermaye birikimini kapitalist üretimin birincil güdüsü olarak tanımlamakta ve bunun itici gücünü de üretim güçlerini sınırların ötesinde geliştirmek olarak değerlendirmektedir (Clarke, 1992). Bu çerçevede üretim sürecinin iki unsuru olan emek ve sermaye bir değişim ilişkisine tabidir: emek piyasada emek gücünü satarken, sermaye bu emek gücünü bir meta gibi satın almaktadır. Emek ile sermaye arasındaki değişim ilişkisinin bir sonucu olarak emeğin ürünü metaya dönüşürken, meta da sermayenin ürünü haline gelmektedir (Bonefeld, 2002). Böylece emek ve sermaye karşılıklı olarak birbirini yeniden üretirken, kendini de yeniden üretmektedir (Marx, 1939/1973). Dolayısıyla emek ve sermaye, burjuva toplumsal üretim sürecinin bağımlı ve ayrılmaz öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emek ve sermaye aynı zamanda bir “zıtlık ilişkisi” içindedir (Bonefeld, 1995: 199). Söz konusu zıtlık, emeğin üretkenliğinin temelini oluşturan iş yoğunluğu ve süresinin, “sermayenin ana mücadele alanı haline gelmesi” ile belirlemektedir (Clarke, 2002: 50). Bu bağlamda, kapitalist üretim sürecindeki en temel ve günlük çelişki, sermayenin kâr artırma eğiliminin bir uzantısı olarak emek ücretini minimumda tutmak, işin yoğunluğunu artırmak ve işgününü uzatmak için gösterdiği çabaya karşılık, emekçinin daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak amacıyla ücretini yükseltmek ve çalışma süresini azaltmak üzere verdiği mücadeledir.

Bu gerilimli ilişki içerisinde sermaye “emek gücünün ücreti ile onun işlevinin yarattığı değer” arasındaki farka odaklanmaktadır (Marx, 1887/1982: 682). Değer “yalnızca nicel sınırının sürekli olarak ötesine geçerek” kendini koruyabildiğinden, kâr oranlarının aralıksız artışı zaruri hale gelmektedir (Marx, 1939/1973: 270). Bu amaçla sermaye, kâr oranlarını artırmaya yönelik stratejileri ön plana çıkarmaktadır: göreceli artı-değer stratejileri sistem ve araçların iyileştirilmesi, işçilerin yeteneklerinin geliştirilmesi, teknolojik yeniliklerin ortaya konması iken; mutlak artı-değer stratejileri iş gününün uzatılması, saat başı ücretlerin azaltılması, “iş süreçlerindeki boşluklar azaltılarak ve işçilerinin çalışma hızı yükseltilerek” iş yoğunluğunun artırılması olarak özetlenebilmektedir (Gough, 2003: 50).

Sermayenin kâr oranlarını aralıksız bir biçimde ve artan oranlarda artırma çabasının bir sonucu olarak, tikel sermayeler arasında rekabet baskısı gündeme gelmekte; tikel sermayeler “daha az paraya karşılık daha fazla emek” satın almak için harekete geçmektedir (Marx, 1887/1982: 682). Rekabet baskısı sonucunda sınıf mücadelesi şiddetlenmekte, üretken kapasite yok olurken emek yer değiştirmektedir (Clarke, 1992). Sermayenin artan kâr oranlarına ulaşma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan uluslararası ekonomik dinamikler, birikim olanaklarını artırmış; piyasa rekabetini ulus ötesi sınırlara taşımıştır. Uluslararası ticaret ağları güçlenirken, üretim ulus ötesi platformlara taşınmış; yeni bir küresel iş bölümü gelişmiştir. Sermaye birikiminin küresel nitelik kazanmasının bir sonucu olarak ücret, fiyatlar ve diğer artı-değer stratejileri de uluslararası alana taşınmıştır. Üretim ilişkilerinin küresel ölçekte bir analizinin sunulabilmesi ve Covid-19 sonrası durumun değerlendirilebilmesi için, öncelikle küresel ekonomik yapılanmanın tarihsel ve siyasi arka planının özetlenmesi, sonrasında da neoliberal dönem üretim ilişkilerinin irdelenmesi yararlı olacaktır.

2. KÜRESEL EKONOMİK YAPININ TARİHSEL VE SİYASAL ARKA PLANI

20. yüzyıl dünya ekonomisi için pek çok değişimin yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında göze çarpan ekonomik yıpranmışlık ve insan gücü kaybının bir sonucu olarak, hem batı kapitalizmini temsil eden İngiltere, Batı Avrupa, Japonya gibi ülkeler, hem de doğuda etki gösteren Sovyetler Birliği ülkeleri ekonomik bir toparlanma içerisine girmiştir. İdeolojik ve siyasi çerçevesini net biçimde çizen, emek yanlısı bir üretim modeliyle çalışanlar için eşitlikçi bir seçenek vadeden Sovyet modeline karşılık, batı kapitalizmi de üretim tarzını öncekinden farklı bir biçimde örgütlemeye mecbur olmuştur. Sonradan ‘Keynesçilik’ olarak nitelendireceğimiz 1944-1971 dönemi, Sovyetler Birliği ekseninde ortaya çıkan alternatif bir üretim ve bölüşüm sisteminin etkisi altında, batı kapitalizminin emek-sermaye ilişkisini yeniden tanımladığı bir dönemi ifade etmektedir.

Keynesçi dönem genel itibarıyla hem kapitalist üretim koşullarının ulusal düzeyde olgunlaştırılması ve tikel sermayelerin geliştirilmesi, hem de kapitalizmin uluslararası düzeyde alternatifsiz kılınarak genel olarak sermayenin yararının gözetilmesi hedefini tanımlamaktadır. Bu ekseninde devletin daha etkin bir rol üstlendiği, rejimin meşrulaştırılması hedefinin bir uzantısı olarak çalışanlara geniş ekonomik ve sosyal haklar tanındığı, yüksek ücret ve tam istihdam politikalarının ön plana çıktığı bir dönem yaşanmıştır.

İki kutuplu dünyada birbirine taban tabana zıt biçimde örgütlenen farklı üretim yapıları ve ideolojik oluşumlar ile batı kapitalizminin Keynesçi çerçeve içerisindeki yapılanması, dünya ekonomisinin uluslararası etkileşim biçimini de belirlemiştir. 1944 yılında kurulan Bretton Woods sistemi ile, uluslararası ticaret için gerekli görülen sabit kur rejiminin temelleri atılmıştır. Ücretlerin hem bir üretim maliyeti hem de ulusal ekonomi içinde bir talep kaynağı olarak görüldüğü Keynesçi ekonomi politikaları kapsamında, üretimin uluslararasılaşmaya başlaması ve uluslararası ticaret ağlarının belirginleşmesi ise önemli bir

değişimin habercisi niteliğindedir. Bu noktada uluslararası ticaretin yaygınlaşması, ulus aşırı üretim yapan şirketlerin ortaya çıkması ve küresel bir iş bölümünün gelişmesi süreçleri birbiri ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir.

1947-1973 dönemi uluslararası ticaret alanında önemli yapısal değişikliklere sahne olmuştur. Sürece etki edecek biçimde, serbest ticaretin uluslararası ölçekte yaygınlaşması konusunda, rekabet dürtüsü altında ulusal endüstrilerin gelişmesine katkı sunacağını savlayan görüşlerle birlikte (Heckscher, 1919/1949; Ohlin, 1933; Goldin ve Reinert, 2007; Matthews 2008), ulusal ekonomilerin mümkün olduğunca serbest ticaretin rekabetçi ortamından korunması gerektiğini, emek haklarından uluslararası eşitsizlikler boyutuna kadar farklı eksenlerde ele alan yaklaşımlar da gündeme gelmiştir (Frank, 1967; Emmanuel, 1972; Krugman, 1986; Coote, 1992; Madeley, 1992; Verma, 2003; Abbott, *vd.*, 2006). Çatışmalı görüşler ışığında, öncelikle gelişmekte olan Hindistan, Brezilya ve Doğu Asya'daki yeni sanayileşen ülkelerin hammadde ihracatına olan ihtiyacı ortadan kalkmış; bunun bir sonucu olarak emek-yoğun ve düşük-teknoloji ile imal edilen ürünlerde uzmanlaşma başlamıştır. Bu süreçte gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin ihracatına pazar sağlamış; böylelikle ticaret ilişkileri ilerlemiştir. 1973'e dek dünya ekonomisi benzeri görülmemiş biçimde büyümüş; "küresel üretim yılda ortalama %5 artarken, ihracat %7 seviyesinde artış göstermiştir" (O'Brien ve Williams, 2016: 110).

Bu dönemde artan uluslararası ekonomik ilişkiler, üretimin kendisinin de ulus ötesi platformlara taşınabileceği fikrini ortaya çıkarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülmeye başlanan doğrudan yabancı yatırımlar, teknolojinin gelişmesi, iletişim ve ulaşım ağlarının çoğalması gibi etkenlerle özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllardan itibaren üretim sektöründe büyüme görülmüştür. Bu sürece eşlik eden teorik tartışmalar çoğunlukla gelişmiş ülkelerin deniz aşırı ülkelerdeki yatırımlarının rekabet edebilirlikte ortaya çıkaracağı ivmelenme üzerine odaklanmış (Vernon, 1966; Dunning, 1973); ulus ötesi üretim ilişkilerine eleştirel yaklaşımlar ise daha ziyade sermayenin eşitsiz gelişimine bağlı olarak ülke ekonomileri arasında ortaya çıkan farklara vurgu yapmıştır (Hymer, 1979). Bununla ilişkili olarak, ulus ötesi yatırımların ve üretim ağlarının hem yatırımcı hem de ev sahibi ülkeler için avantajlar içerdiğini savlayan argümanların yanı sıra, söz konusu ekonomik girişimlerin özellikle bu yatırımlara ev sahipliği yapan ülkeleri geri bıraktığı görüşü de ifade bulmuştur. Ancak nihayetinde savaş sonrası dönemde belirgin etki gösteren kapitalist üretim ağları ve serbest ticaret ilişkileri küresel ekonomiyi gitgide bütünleşik hale getirmiş; 1970'lerin başında ulus ötesi şirketlerin ürün ihracatındaki payı "Tayvan'da %20, Brezilya'da %43 ve Singapur'da %90" seviyesine ulaşmıştır (McMichael, 1996: 82).

Küresel ekonomide meydana gelen bu değişimlerin bir uzantısı olarak, bu dönemde ülkeler arasında yeni bir iş bölümünün de ortaya çıkmaya başladığı ifade edilmelidir. Ticaret ağlarının yaygınlaşması ve üretimin kendisinin de ulus ötesi platformlara taşınması sonucunda, ülkelerin küresel ekonomik süreçlerdeki katılımı yön değiştirmiş; ulusal ekonomiler ihracat eğilimlerini farklı ürünler üzerine inşa etmeye başlamıştır. Yeni küresel iş bölümünü savlayan yaklaşımlar, Adam Smith'in (1776/1983) liberal teoriye katkıları üzerine kurdukları bir anlayışla, ülkelerin uzmanlaşma, verimlilik ve üretkenlik artışına vurgu yapmış; buna karşın eleştirel görüşler ise küresel iş bölümünün tarihsel kökenlerine değinerek, uluslararası güç ilişkilerinin belirleyici nitelikte olduğunu ifade etmiştir (Dos Santos, 1970; Braudel, 1979).

1970'lerin başlarından itibaren dünya kapitalizmi önemli bir kırılmaya sahne olmuştur. Keynesçi ekonomi politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkan üretim ilişkileri neticesinde emekçi sınıf giderek güçlenmiş; buna karşın artan sermaye birikimi ve üretimin uluslararasılaşması emeğe verilen tavizleri bir anlamda gereksiz hale getirmiştir. Bu dönemde emek-sermaye çatışması daha aşikâr duruma gelmiş; kapitalist üretim tarzına içkin olan çelişkiler derinleşerek, "sermaye birikiminin antagonist karakterini" iyiden iyiye açığa çıkarmıştır (Marx, 1887/1982: 799). Buna göre sermaye birikiminin devam edebilmesi için ekonomi politikasında topyekûn bir değişim adeta gerekli görülmüştür. Birikimin değişen ihtiyaçlarıyla uyumlu olarak yeni bir ekonomi politikası ve emek rejimi küresel ekonomiyi etkisi altına almaya başlamış; savaş sonrası dönemin Keynesçi ekonomi politikası yerini parasalcı ekonomi politikasına bırakmıştır.

Parasalcı ekonomi politikası döneminde, sermaye de uluslararası platformda daha ucuz, verimli ve üretken emeğin ardına düşmüştür. Keynesçi politikalar çerçevesinde anlaşıldığı biçimiyle ulusal düzeyde hem arz hem talep unsuru olarak görülen emek ücreti, her iki niteliğini de böylelikle kaybetmiştir. Tikel sermayeler arasındaki rekabet gibi ulusal ekonomiler arasındaki rekabet de artmış; kapitalist üretim tarzı içinde daha yüksek kâr oranlarına ulaşmak ve yabancı sermaye yatırımlarını ulusal sınırlara çekmek, sermaye birikiminin sürekliliği açısından adeta bir zorunluluk haline almıştır. Bu yeni küresel düzende ulusal ekonomiler daha rekabetçi üretim olanakları sağlamak üzere yarışır hale gelmiş; emek rejimine yönelik artı-değer stratejileriyle emek ücretlerini düşürüp üretkenliği artırarak, uluslararası ticaret ortamında verimli ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü ilişkileri yaratmayı hedeflemiştir.

1980'lerden itibaren etkisini hem gelişmiş kapitalist ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde göstermeye başlayan neoliberal politikalar, parasalcı ekonomi politikasını da içine alan bir toplumsal model oluşturmuş ve bu modeli tüm kapitalist coğrafyaya adeta pazarlamıştır. Neoliberalizm küresel sermayeye yazılı olmayan bir anayasa sunarken, ekonomik özgürlükleri "özel mülkiyet, kapitalist rekabet, piyasa arzı ve ürünlerin talep-temelli dolaşımı" üzerine inşa etmiş; bu ekseninde ortaya yeni bir küresel iş bölümü çıkmıştır (Dunford ve Qi, 2020: 2). Serbest piyasa ekonomisini ve uluslararası ölçekte serbest ticareti bir ekonomi politikası olarak önceliklendirmiş (Harvey, 2005); devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, kamu harcamalarının azaltılması, yatırım ve ticaretin serbestleşmesi için korumacı desteklerin kaldırılması gibi uygulamalar güçlenmiştir. Bu bağlamda neoliberalizm, küresel çaptaki "üretim ilişkilerini de çarpıcı bir biçimde dönüştürmüş" (Free ve Hecimovic, 2020: 59); iki kutuplu dünyanın sonunun yaklaşması bu değişimi daha da hızlandırmıştır.

Bu dönemde Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization [WTO]) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North Atlantic Free Trade Agreement [NAFTA]) gibi uluslararası girişimler de artan uluslararası ticarete zemin hazırlayan bir yapıya bürünmüştür (Free ve Hecimovic, 2020). 1960 yılında imzalanan bir sözleşmeyle kabul edilen ve dünyanın endüstrileşmiş ülkelerini bir araya getirerek hükümetlere dayanlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme hedefleri çerçevesinde politika önerileri sunan OECD, dünya çapında bir refah vaadi yaratmanın ötesine geçmiştir. 1975 yılında dünyanın en büyük yedi ekonomisine sahip ülkeleri arasında kurulan G-7 (ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada) ile de bir birliklilik geliştirmiş; ülkeler arasındaki sosyal, insan hakları ve çevre konularında ortaklıklar oluşturarak küresel tedarik zincirinde yer alan şirketlerin yönlendirilmesini hedeflemiştir (OECD, 2021a). OECD sonraki dönemde 1999 yılında oluşturulan ve yine dünyanın başlıca ekonomilerini bünyesinde barındırarak toplam küresel ticaretin %75'ini kapsayan G-20 (ABD, Almanya, Arjantin, Avrupa Birliği, Avustralya, Birleşik Krallık, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Hindistan, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye) ile de yakın ilişkiler kurarak, gitgide küresel ekonomiyi ve uluslararası ticareti gözetecek şekilde vergilendirme, bankacılık, e-ticaret gibi konulara odaklanmıştır (OECD, 2021a).

Ekonominin küresel bir nitelik kazanmasına emek-sermaye ilişkileri üzerinden bakıldığında, "rekabet-kaynaklı üretkenliğin" istihdamda bir büyümeyi beraberinde getirmediği gözlenmektedir (Azmanova, 2012: 453, aktaran Sell, 2020: 151). Aksine, kapitalist üretim ilişkilerinin küresel ölçekte bir rekabet anlayışını dayatmasına paralel olarak, emeğin tüm eksenleriyle güçsüzleştirilmesi ve çalışma süresi, ücretler, iş yoğunluğu, esnek çalışma modelleri gibi mutlak artı-değer stratejileriyle dizginlenmesi hedeflenmiştir. Böylelikle emek gücünün alım-satımında esneklik kavramı tüm boyutlarıyla gündeme gelmiş; esnek istihdam, sayısal esneklik, iş sözleşmesinde esneklik, ücret esnekliği, sosyal hizmetler/haklar esnekliği ve zaman esnekliği üretim ilişkilerine damga vurmuştur (Savran, 2007).

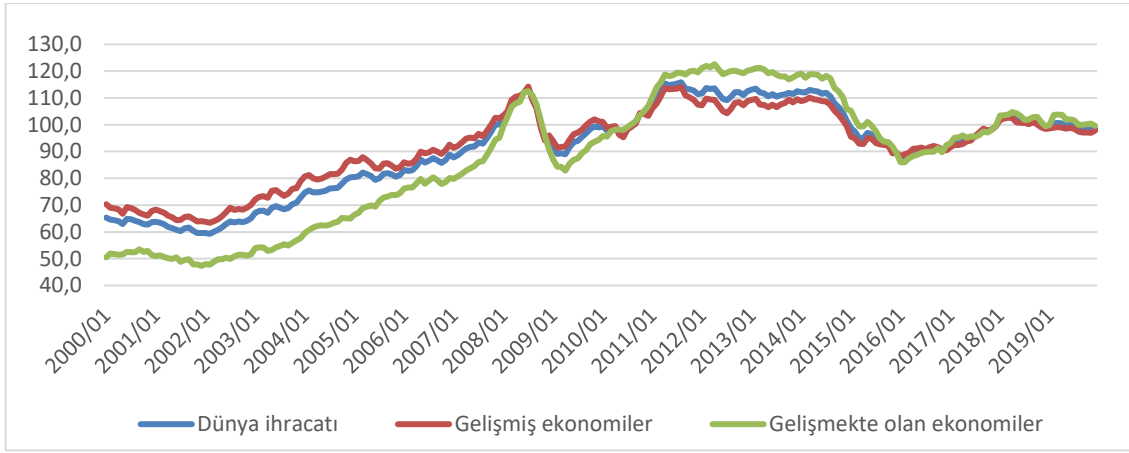
1980'li yıllardan itibaren küresel ekonomide etki sahibi olan neoliberal politikaların, 2000'li yıllardan günümüze daha da pekiştiği; gelişmekte olan ülkeleri de içine alacak bir biçimde yaygınlaştığı ifade edilebilir. Buna göre geçtiğimiz son yirmi yıl içinde üretim ilişkileri uluslararası ölçekte önemli bir değişim geçirmiş; "tam zamanında çalışan" olarak uluslararası piyasada yer alan yeni işçi, "herhangi bir zaman çağrılmak için hazır, atıl kılınmak için hazır, ihtiyaç olan yere gitmek için ve söyleneni en kısa zamanda yapabilmek için her zamankinden daha hareketli" bir işçi olması nedeniyle, sermayenin değişen

ihtiyaçlarına yanıt verir bir niteliğe bürünmüştür (Bonefeld, 2007: 122). Dolayısıyla neoliberalizm ve bir uzantısı olarak parasalcı ekonomi politikası, emek için ciddi hak kayıplarını beraberinde getirmiş; uluslararası ölçekte vücut bulması nedeniyle daha kapsayıcı bir hal almıştır.

3. NEOLİBERALİZMİN PEKİŞME DÖNEMİNDE ÜRETİM İLİŞKİLERİ: 2000'LERDEN BUGÜNE

Sermaye üzerindeki rekabet baskısının arttığı, bunun bir sonucu olarak emek üzerindeki disiplin mekanizmalarının da sertleştiği ve neoliberalizmin küresel ölçekte pekiştiği dönemde, uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü ilişkilerinin daha da derinleştiği ifade edilmelidir. Özellikle bazı gelişmekte olan ülkelerin yeni pazarlar üzerinden üretim sanayinde ilerlemesi, bölgesel farklılıkları bir yana koymak koşuluyla, ekonomik büyümeyi ve küresel ticaret hacmini önemli ölçüde değiştirmiştir. 2008 küresel ekonomik krizinin tüm dünya ekonomilerinde meydana getirdiği kısa süreli düşüş eğrisi bir yana konduğunda, dünya ticareti neredeyse kesintisiz bir yükseliş göstermiş; hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) artışı ve büyüme oranları yıllar içinde artmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Küresel İhracat Hacmi, 2000-2019 (ABD doları, 2010=100)

Kaynak: World Trade Monitor (2021).

Büyüme oranları, küresel ticaret rakamları ve ihracat hacmi incelendiğinde, 1990'lı yıllardan bu yana küresel ekonomik ilişkilerin önemli bir değişim geçirdiği gözlenmektedir. Küresel GSYİH içinde önemli pay sahibi olan gelişmiş ülkeler, 2000'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin de artan payı nedeniyle daha sıkı rekabet koşullarına zorlanmıştır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD]) verilerine göre, uluslararası rekabetin bir sonucu olarak G-7 ülkelerinin reel ihracatı 1998-2006 döneminde %50 düzeyinde yükselmiş; kişi başına GSYİH oranı ise 2003-2007 döneminde %10 artmıştır (2007: I-II).

Küresel ekonomide meydana gelen söz konusu değişimler çerçevesinde, OECD'nin derlemiş olduğu verilerden yola çıkarak ürün ihracatı seviyelerine karşılaştırmalı bir bakış anlam taşımaktadır. Buna göre hem OECD hem OECD-dışı ülkelerin ürün ihracatı değerleri ABD doları cinsinden incelendiğinde, 2000'li yıllardan itibaren öne çıkanlar, kendi aralarında küçük sıralama değişiklikleri olmakla birlikte, fazlaca farklılık göstermemiş; her ülke özelinde farklı hız ve ölçeklerde neredeyse kesintisiz bir büyüme eğrisi gözlenmiştir (The Global Economy, 2021). 2000-2019 dönemi için bu kesintisiz büyümenin tek istisnası ise, tüm dünya ekonomilerini etkisi altına alan 2008 krizi olmuş; 2009 yılından itibaren ihracat rakamlarında yeniden bir ivmelenme görülmüştür.

Neoliberal dönemde küresel ekonomiye damga vuran uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü kavramlarını, üretim ilişkileri açısından karşılaştırmalı olarak incelemeyi ve Covid-19 sonrası dönemde söz konusu ilişkilerde gerçekleşen değişimi gözlemlemeyi hedefleyen bu çalışma, öncelikle neoliberal politikaların pekiştiği 2000-2019 dönemi ihracat ve endüstriyel üretim verilerini, buna

Tablo 1: OECD ve OECD Dışı 45 Ülkede İhracat Rakamları, 2000-2019 (milyar ABD doları)

Ülke	2017	2018	2019	Ülke	2017	2018	2019	Ülke	2017	2018	2019
Çin	2,270.2	2,499.4	2,499.5	Avustralya	231.2	257.2	271.1	Slovakya	83.6	93.2	89.4
ABD	1,546.5	1,665.7	1,643.2	Polonya	234.5	263.2	266.4	Finlandiya	68.1	75.9	73.7
Almanya	1,445.7	1,562.7	1,492.1	Suudi Arabistan	221.4	294.2	261.6	Şili	68.8	75.3	69.8
Hollanda	653.4	727.0	707.6	İsviçre	224.5	238.1	238.1	Portekiz	62.5	68.5	67.2
Japonya	698.5	739.1	706.6	Brezilya	217.7	239.3	225.4	Arjantin	58.6	61.8	65.1
Fransa	537.1	582.3	572.7	Türkiye	164.0	177.1	180.8	İsrail	53.1	54.1	51.7
Güney Kore	574.0	604.6	542.1	Avusturya	169.0	185.0	178.3	Slovenya	38.7	44.6	45.3
İtalya	509.3	551.3	539.5	İrlanda	137.6	164.7	169.4	Kolombiya	38.0	41.9	39.5
Meksika	410.0	450.6	460.4	Endonezya	168.8	179.1	167.4	Yeni Zelanda	38.0	39.6	39.4
Belçika	431.8	469.2	447.7	Çek Cum.	182.3	202.2	160.6	Yunanistan	32.6	39.5	37.9
Kanada	420.7	450.8	446.6	İsveç	153.1	165.7	160.6	Lüksemburg	15.9	16.5	16.5
Birleşik Krallık	423.2	453.6	443.1	Macaristan	113.8	123.7	121.9	Letonya	14.0	16.2	16.4
Rusya	352.5	443.5	419.9	Danimarka	101.4	108.9	110.2	Estonya	14.5	17.0	16.1
İspanya	321.9	348.0	333.8	Norveç	104.6	123.2	103.8	Litvanya	29.9	33.4	-
Hindistan	298.3	325.0	324.3	Güney Afrika	89.2	94.2	90.0	Kosta Rika	10.9	11.5	-

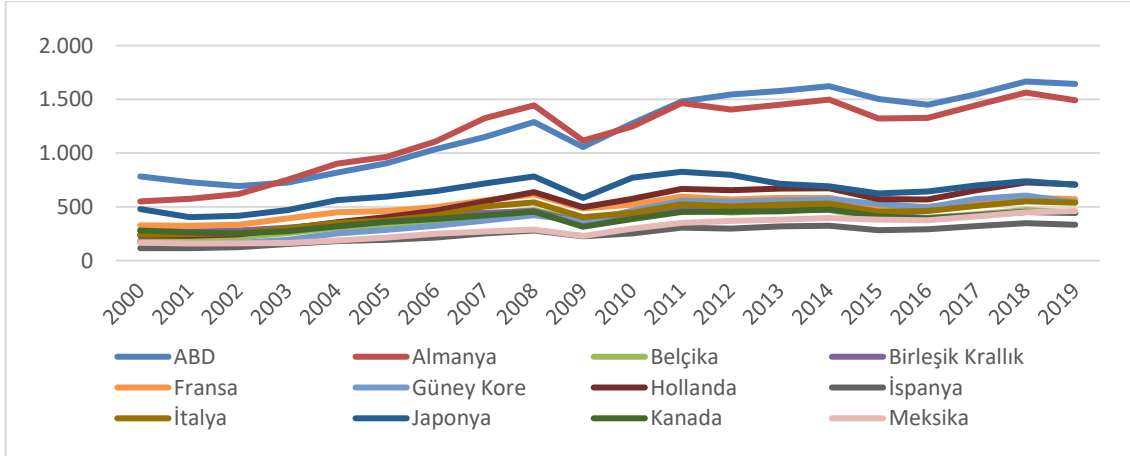
Kaynak: OECD İstatistikleri (2021b).

karşılık gelen istihdam, işsizlik, eylemsizlik, ücret, emek üretkenliği ve birim emek maliyeti verileriyle birlikte değerlendirecektir. Bu veriler, Covid-19 küresel salgını sürecinde dünya ticaretindeki değişimi anlamak açısından 2020 yılı ile karşılaştırılacak; üretimin uluslararası bir nitelik kazanmasının küresel ekonomi üzerindeki etkileri anlaşılmasına çalışılacaktır.

Neoliberal dönemde küresel ekonomiye damga vuran uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü kavramlarını, üretim ilişkileri açısından karşılaştırmalı olarak incelemeyi ve Covid-19 sonrası dönemde söz konusu ilişkilerde gerçekleşen değişimi gözlemlemeyi hedefleyen bu çalışma, öncelikle neoliberal politikaların pekiştiği 2000-2019 dönemi ihracat ve endüstriyel üretim verilerini, buna karşılık gelen istihdam, işsizlik, eylemsizlik, ücret, emek üretkenliği ve birim emek maliyeti verileriyle birlikte değerlendirecektir. Bu veriler, Covid-19 küresel salgını sürecinde dünya ticaretindeki değişimi anlamak açısından 2020 yılı ile karşılaştırılacak; üretimin uluslararası bir nitelik kazanmasının küresel ekonomi üzerindeki etkileri anlaşılmasına çalışılacaktır.

2019 verileri esas alındığında en yüksek ihracat seviyelerine sahip 15 ülke, G-7'yi de içine alan biçimde sırasıyla şöyledir: Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya, Hollanda, Japonya, Fransa, Güney Kore, İtalya, Meksika, Belçika, Kanada, Birleşik Krallık, Rusya, İspanya ve Hindistan (Tablo 1). Yürütülen çalışma, Çin, Hindistan ve Rusya'nın yüksek ihracat rakamlarına ulaşmasına ve küresel ekonomik ilişkilerde belirleyici rol üstlenmesine karşın, son 20 yıllık dönem için istihdam, işsizlik, eylemsizlik, ücret, emek üretkenliği, birim emek maliyeti rakamlarına ve Covid-19 süreci üç aylık verilerine ulaşmanın mümkün olmadığını göstermiştir. Ülkelerin özgün siyasi koşulları da şüphesiz bunda pay sahibi olmuştur. Kapsamlı ve tutarlı bir karşılaştırma zemini sunabilmek açısından Çin, Hindistan ve Rusya bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmış; araştırmanın odağı yüksek ihracat seviyelerine ulaşmış ve sağlıklı veri akışı bulunan 12 OECD üyesi ülke ile sınırlandırılmıştır: ABD, Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İspanya, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika.

Şekil 2: İhracat Rakamları, 2000-2019 (milyar ABD doları)

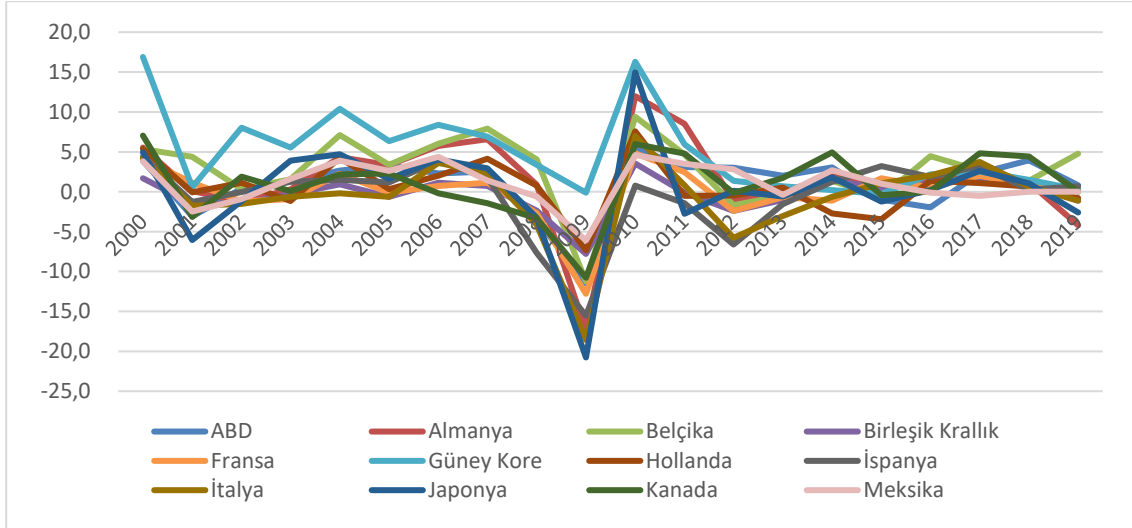

Kaynak: OECD İstatistikleri (2021b).

Bu çerçeve içerisinde, 2000-2019 dönemi için örneklem ülkelerin ihracat rakamlarına yakın bir bakış sunmak önem taşımaktadır (Şekil 2). Örneklem ülkeler incelendiğinde, ihracat artışının 2008-2009 dönemi haricinde neredeyse kesintisiz olarak devam ettiği, ABD ve Almanya arasındaki zorlu rekabetin, 2010'lu yılların sonlarına doğru yakın seviyelere ulaşan Japonya ve Hollanda tarafından, ancak hayli uzaktan takip edildiği gözlenmektedir. Listenin son sıralarında ise Birleşik Krallık, Kanada, Meksika ve İspanya bulunmaktadır.

Ülkelerin endüstriyel üretim rakamları da genel olarak ihracat hacimleri ile uyumlu seyretmektedir. Şekil 3 incelendiğinde, 1997 Asya krizinin de artçı etkisiyle 2001 yılında derin bir düşüş yaşanarak bir önceki döneme kıyasla negatif büyüme seviyelerine ulaşıldığı; ancak sonrasında 2008 yılına kadarki dönemde dalgalanarak da olsa artış gösterdiği görülmektedir. 2008-2009 küresel krizi sürecinde eksi %20'ye kadar gerileyen endüstriyel üretim seviyeleri, 2010 yılında bir sıçrama gerçekleştirerek %15'lere ulaşmıştır. Sunulan verilerin bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla gerçekleşen değişimi ifade ettiği hatırlandığında, 2018 yılına kadar neredeyse sabit bir artış gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 3: Endüstriyel Üretim Artışı, 2000-2019 (%)

Kaynak: OECD İstatistikleri (2021b).

Uluslararası rekabet ve üretkenlikle doğrudan ilişkili olarak, örneklem ülkelerde neredeyse kesintisiz ihracat rakamlarına ve artan endüstriyel üretim seviyelerine, üretimin diğer kanadında yer alan ve üretim ilişkileri içinde sermayeyle hassas bir denge içinde bulunan emek açısından da değinmek yararlı olacaktır. Zira, sürekli bir artış gösteren büyüme oranları, ihracat rakamları, endüstriyel üretim seviyeleri ve GSYİH'nın ne düzeyde çalışanlar üzerinde yansıma bulduğu, hatta söz konusu ülkelerin ekonomik gelişmişliklerini ne derece emekçi sınıfa borçlu olduklarını anlamak, hem kapitalist üretim ilişkilerini uluslararası ölçekte konumlandırmak hem de küresel ekonomik yapıyı Covid-19 sonrası dönemde resimlemek açısından önemlidir.

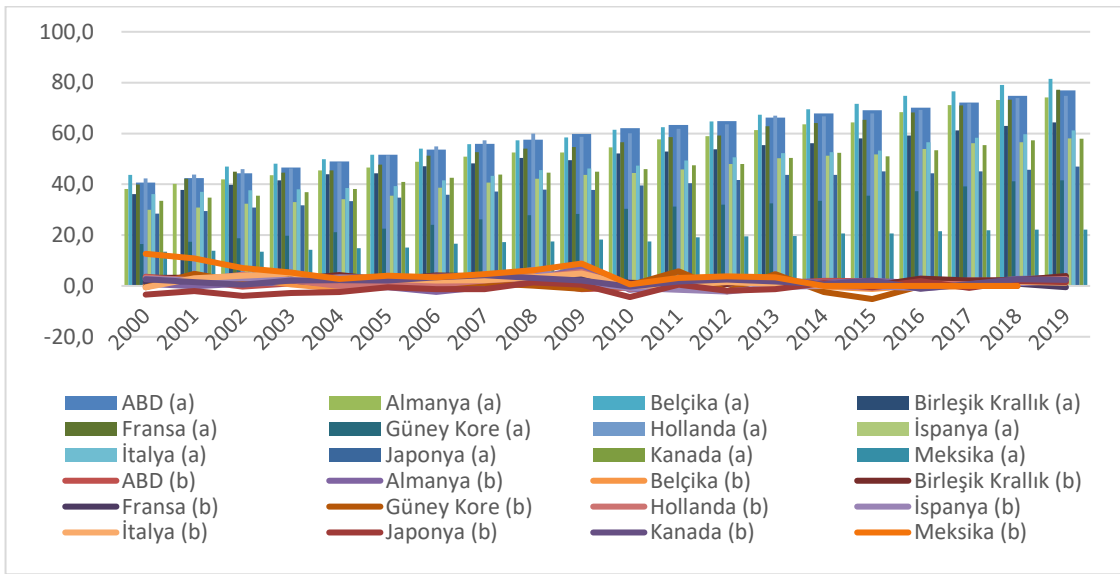
Bu noktada emeğin üretim ilişkileri içindeki konumunu değerlendirebilmek için, öncelikle 2000-2019 dönemi istihdam, işsizlik ve ücret verileri gözden geçirilmelidir. İstatistikler incelendiğinde, örneklem ülkelerin tahmin edildiğinden oldukça düşük istihdam oranlarına sahip olduğu söylenebilir. 2000'li yıllarda istihdam İtalya ve İspanya'da %50'li, Meksika, Güney Kore, Belçika, Almanya, Fransa ve Japonya'da %60'lı ve Kanada, Hollanda, Birleşik Krallık ve ABD'de ise %70'li seviyelerde seyretmiş; yıllar içinde bu oranlar yalnızca birkaç puan artış göstermiştir. Ülkelerin ortalamasına bakıldığında, 2000-2019 dönemi için en düşük %65 seviyesine gerileyen istihdamın, 2019 yılında %69 olduğu görülmektedir. Bununla paralel olarak, 2000'li yılların başında işsizlik oranlarının en yüksek olduğu ülkeler de yine İtalya (%10,1) ve İspanya (%11,9) olmuş; küresel ekonomik krizin Avro Alanı'nda yansıma bulduğu 2010 yılı sonrasında bu oranlar İspanya'da %26'ya kadar çıkmıştır. Ülke ortalamalarına bakıldığında ise, işsizliğin en düşük %6,2 seviyesinden, kriz döneminde en yüksek %8,6 seviyesine ulaştığı; 2019 yılında %5,5 seviyesine kadar gerilediği gözlenmiştir.

Ancak istihdam ve işsizlik verileri gözden geçirilirken, 2000-2019 döneminde %25-%30 bandında seyreden eylemsizlik (inactivity) verilerini de dikkate almak gerekli görülmektedir. Zira işsizlik verileri, yalnızca emek piyasasında aktif olarak iş arayan kesimi temsil etmekte; bunun haricinde gönüllü veya

gönülsüz olarak emek piyasasının dışında kalan kesimler işsizlik verileri kapsamında bulunmamaktadır. Bu eksende düşünüldüğünde, istihdam ve işsizlik verilerinin birbiriyle uyumu gözlenmektedir; ancak aradaki farkı açıklamak için gerekli görülen eylemsizlik verilerinin, özellikle Covid-19 sonrası daha da önem kazanması nedeniyle altı çizilmektedir.

Üretim sektöründeki saatlik ücretler incelendiğinde, ülkeler arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. 2000’li yıllar boyunca saatlik ücret artışları farklı hızlarda gerçekleşmiş; örneğin Japonya’da yıllık artışlar %1’in altında seyrederken, Meksika’da %10’un üzerine çıkmıştır (OECD, 2021b). Bu elbette ülkelerin özgün ekonomik koşulları, enflasyon vb. değerler göz önünde bulundurulduğunda oldukça doğal bir sonuçtur. Örneklem ülkelerin saatlik ücret artışlarına yıllık ortalamalar üzerinden bakıldığında ise, 2000’li yıllarda %3 düzeyinde bir artış gözlenirken, 2008-2009 döneminde bu artışın %2 seviyesine gerilediği; son üç yılda ise %2’nin de altına indiği görülmektedir (OECD, 2021b).

Şekil 4: Emek Üretkenliği (a) ve Birim Emek Maliyeti (b), 2000-2019 (milyar ABD doları)

Kaynak: OECD İstatistikleri (2021b).

Üretim sürecinde sermaye ve emek arasındaki gerilimli ilişki, 2000-2019 döneminde emek üretkenliği ve birim emek maliyeti verilerine karşılaştırmalı bir bakış ile somut bir nitelik kazanmaktadır (Şekil 4). Buna göre analiz sonuçları, emek üretkenliğinde sürekli bir artışı ve birim emek maliyetlerinde düzenli bir düşüşü işaret etmektedir. Artı-değer olarak değerlendirilen sermaye birikimi, tam olarak üretkenlik ile maliyet arasındaki farktan doğmakta; buna göre artan endüstriyel üretim ve ihracat rakamları, kaynağını sermayenin emek üzerindeki tahakkümünden almaktadır. Benzer şekilde en yüksek emek üretkenliği seviyelerine sahip olan ülkeler olan ABD, Almanya, Fransa ve Hollanda, aynı zamanda en yüksek ihracat rakamlarına ulaşmakta; böylelikle aradaki doğrusal ilişki daha net bir biçimde göze çarpmaktadır.

Bu dönemin üretim ilişkileri genel olarak gözden geçirildiğinde, söz konusu ülkelerin adil bölüşüm politikaları uygulamadığı görülmektedir. Zira artan ihracat rakamları ve endüstriyel üretim seviyelerine, neredeyse sabit düzeylerde seyreden istihdam ve işsizlik rakamları, zaten düşük seviyelerdeyken son yıllarda daha da düşen ücret artışları, artan emek üretkenliğine karşın düşen birim emek maliyetleri eşlik etmektedir. Buna göre artı-değer bazlı sermaye birikimi artışları ve bu artışların emek temelli kaynağı keskin bir biçimde ortaya çıkmakta; hatta Covid-19 sonrası küresel piyasalarda üretim ilişkilerinin durumu açısından da sağlam bir karşılaştırma zemini sunmaktadır.

4. COVID-19 SONRASI ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Dünya toplumları, Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinden yayılmaya başlayan bir virüs haberiyle sarsılmış; SARS-CoV-2 (Covid-19) olarak adlandırılan virüs Şubat 2020 itibarıyla Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada görülmeye başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization [WHO]) karşı karşıya kalınan bu yeni durumu Mart 2020'de küresel salgın (pandemi) ilan etmiş; sonrasında tüm dünya için ekonomik, siyasi, toplumsal sonuçlarıyla 21. yüzyıla damga vuracak bir dönem başlamıştır.

Covid-19 küresel salgınının tüm ülkeler üzerinde önemli sonuçlar doğurmuş olması, 1980'li yıllardan bu yana artan biçimde etki gösteren ve 2000'li yıllardan sonra iyiden iyiye pekişen neoliberal politikalarla, bu eksende yaygınlaşan uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü ağlarının dünya ekonomisini "bütüncül ve birbirine bağımlı" hale getirmiş olması ile açıklanabilmektedir (van Barneveld vd., 2020: 143). Neoliberalizm ve parasalcı ekonomi politikası çerçevesinde alternatifsiz bir gerçeklik olarak sunulan emek piyasası esnekliği uygulamaları ve düşük ücret politikaları, Covid-19 krizi döneminde etki alanını yeniden belirleme eğiliminde olmuştur. Bu anlamda küresel salgın, günümüz üretim ilişkilerinin ve birikim politikalarının çelişkili ve zayıf yönlerinin açığa çıkmasının yanı sıra hem sermaye hem de emek açısından yeni stratejiler üretme fırsatları sunmaktadır.

Daha önce ortaya konan küresel ekonomik yapı çerçevesinde, krizin daha ilk günden uluslararası bir nitelik taşıdığı gerçeğinin arka planı net bir biçimde çizilmelidir. Öncelikle uluslararası ticaret ağları içinde önemli bir yer kaplayan ve dünyanın en çok ihracat yapan ülkesi olan Çin'in üretim süreçlerinde aksama yaşamasının doğrudan bir sonucu olarak küresel ölçekte hammadde erişimi sekteye uğramış; bununla birlikte küresel piyasada bazı tüketim maddelerinde talep artışı yaşanması (Paul ve Chowdhury, 2020), ekonomilerde domino etkisi yaratmıştır. Pek çok küresel ve yerel üretim endüstrisi, otomotiv, ulaşım, ilaç, gıda, vb. sektörlerdeki "üretim kapasitelerini ve hammadde kaynaklarını gözden geçirmek" durumunda kalmıştır (Kumar vd., 2020: 4). Salgının başlarında WTO 2020 yılı için dünya ticaretinin %13 ile %32 arasında bir düşüş yaşamasının beklendiğini belirtmiş (2020a); Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund [IMF]) ise Covid-19'un dünya ekonomisine maliyetini "9 trilyon ABD doları" olarak tahmin etmiştir (Mohajan, 2020: 127).

Covid-19 salgını, "küresel tedarik zincirlerinin kırılganlığını" daha net bir biçimde ortaya çıkarmıştır (Free ve Hecimovic, 2020: 59). Öncelikle üretimin birbirine bağımlı yapısının bir sonucu olarak tedarik zincirindeki aksamalar telafi edilemez biçimde piyasalara yansımış; daha önceki kriz dönemlerinin aksine talep eksikliğinden değil "arza ilişkin sonuçlardan" kaynaklanan bir ekonomik kriz dönemi yaşanmıştır (van Barneveld vd., 2020: 142). Bu anlamda yaşanan sorun önceki ekonomik kriz dönemlerinde olduğu gibi işsizliğe eşlik eden bir aşırı üretim kapasitesi değil, aksine endüstriyel üretimin sürdürülmesinin önünde bir engel teşkil eden zorunlu bir hal olarak gerçekleşmiştir.

Salgın sürecinde yaşanan ekonomik zorlanmalar, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde ortaya çıkan toplumsal ve küresel eşitsizlikleri de daha görünür kılması açısından önemli olmuştur. Öncelikle, insani açıdan salgınla karşılaşanların "sınıfsal konumu, cinsiyeti, yaşı ve buldukları ülke" belirleyici niteliktedir (van Barneveld vd., 2020: 134). Ülkeler değişen karantina koşulları uygulamış; ekonomik gelişmişliğe bağlı olarak devlet tarafından işletmelere ve çalışanlara sunulan destekler de farklılık göstermiştir (Birinci vd., 2021). Küresel ölçekte bölgesel farklılıklar gün yüzüne çıkmış; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler Covid-19 ekseninde daha belirgin hale gelmiştir (Sokol ve Pataccini, 2020). Bunların yanı sıra emeğin salgınla ilişkisi, çalışanların tedarik zinciri içindeki konumuyla birebir bağlantılı biçimde değişiklik göstermiştir. Bazı sektörlerde iş hayatındaki akış aynı şekilde (ve bazen daha da yoğunlaşarak) devam ederken, bazı sektörlerde iş hayatı yavaşlamak durumunda kalmıştır. Mavi yakalı çalışanlar iş yerlerine giderek üretime katkı sunmaya devam ederken, beyaz yakalılar için çoğunlukla uzaktan çalışma vb. mekanizmalar işletilmiştir.

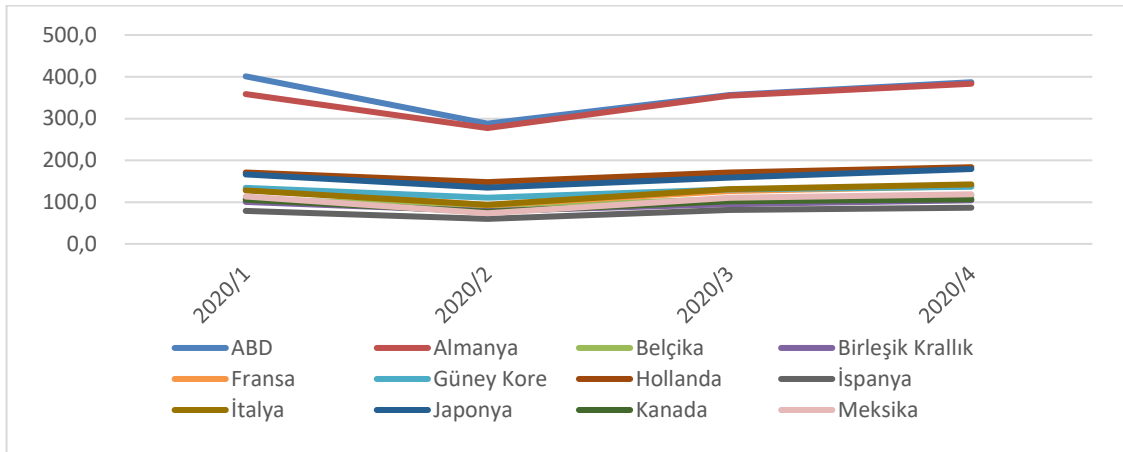
Bu dönemde hem kayıtsız ekonominin hem de yoksulluk oranlarının küresel ölçekte daha da artması, atipik çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak doğmuş (Lee vd., 2020); ekonomik eşitsizlikler ekseninde "sermayenin daha küçük bir kesimin elinde toplanmasıyla" emek güvencesiz

çalışmaya yönlendirilmiştir (Sell, 2020: 152). Özellikle bazı sektörlerde tam zamanlı, kayıtlı ve güvenceli çalışma ilişkisinin adeta sıra dışı bir uygulama olarak anlaşılmaya başlamasıyla birlikte önemli hak kayıpları ortaya çıkmıştır. Karantinalara bağlı olarak yaşanan iş kayıpları emek piyasasında yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiş; çalışanların zaten daraltılmış olan sosyal güvenceleri daha da azalmıştır (Sankaran, 2020).

WTO'nun hazırlamış olduğu raporlar incelendiğinde, küresel ticaret rakamlarının salgının piyasalar üzerine etki etmeye başlamasından önce, yani 2020 yılının ilk çeyreğinde, düşüşe geçtiği görülmektedir. Küresel salgının etkisiyle, 2020 yılı ikinci çeyreğinde ürün ihracatı önceki yıla göre %21, ticari hizmetler ihracatı ise %30 düşmüştür (WTO, 2020b). Yılın üçüncü çeyreğinden itibaren rakamlar yükselişe geçmiştir; küresel ticaret eski seviyelerine ulaşmasa da bir toparlanma başlamıştır. Ekim ayında yapılan tahminler uyarınca, küresel ürün ihracatının 2020 yılında %9,2 oranında düşüş yaşayacağı düşünülmüştür (WTO, 2020b: 3). WTO'nun sunduğu tahminler ve veriler üzerinden değerlendirildiğinde, küresel ticaretin tahmin edilenden çok daha az bir kayıpla yeniden yükselmeye başladığı görülmektedir.

Çalışmaya konu olan ülkeler özelinde yapılan değerlendirmede (Şekil 5), 2020 yılının ikinci çeyreğinde ABD ve Almanya başta olmak üzere tüm ülkelerin ihracat rakamlarında bir düşüş meydana geldiği gözlenmektedir. Üçüncü çeyrekten itibaren yükselmeye başlayan rakamlar, dördüncü çeyrekle neredeyse eski seviyelere ulaşmıştır. 2020 yılı rakamları kümülatif olarak incelendiğinde elbette önceki yıllara göre bir düşüş söz konusudur. Ancak küresel ticaret ağlarını etkisi altına alan Covid-19 salgınının dünyanın lider ekonomilerini tahmin edilenden daha az etkilediği, yahut bu ülkelerin ekonomik toparlanma potansiyellerinin öngörülenden daha yüksek olduğu söylenebilmektedir.

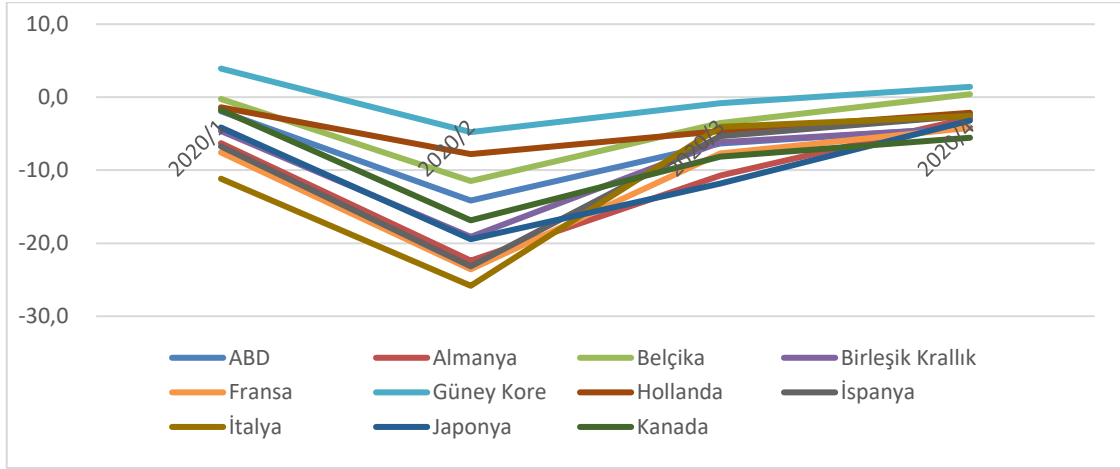
Şekil 5: İhracat Rakamları, 2020 (milyar ABD doları)

Kaynak: OECD İstatistikleri (2021b).

Endüstriyel üretim oranları da yine benzer bir tabloya dikkat çekmektedir (Şekil 6). Endüstriyel üretimdeki düşüş bir önceki yılın aynı dönemine göre değerlendirildiğinde, yılın ilk çeyreğinde başlayan düşüşün ikinci çeyrekte en dip noktasına ulaştığı, ancak sonrasında yükselişe geçerek neredeyse bir önceki yılın seviyelerine yaklaştığı gözlenmektedir. Bu veriler ışığında, ihracat rakamları üzerinden de ifade edildiği üzere, gelişmiş ülkelerin Covid-19 krizinin üretim süreci üzerinde yarattığı etkilere oldukça ivedi yanıt vermiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle analiz sonuçları, Covid-19 ekonomik krizinin üretime yansıyan etkilerinin görece hızlı bir biçimde telafi edildiği; bu anlamda kapitalist birikim sürecinin fazlaca sekteye uğramadığı ifade edilebilmektedir.

Şekil 6: Endüstriyel Üretim Artışı, 2020 (%)

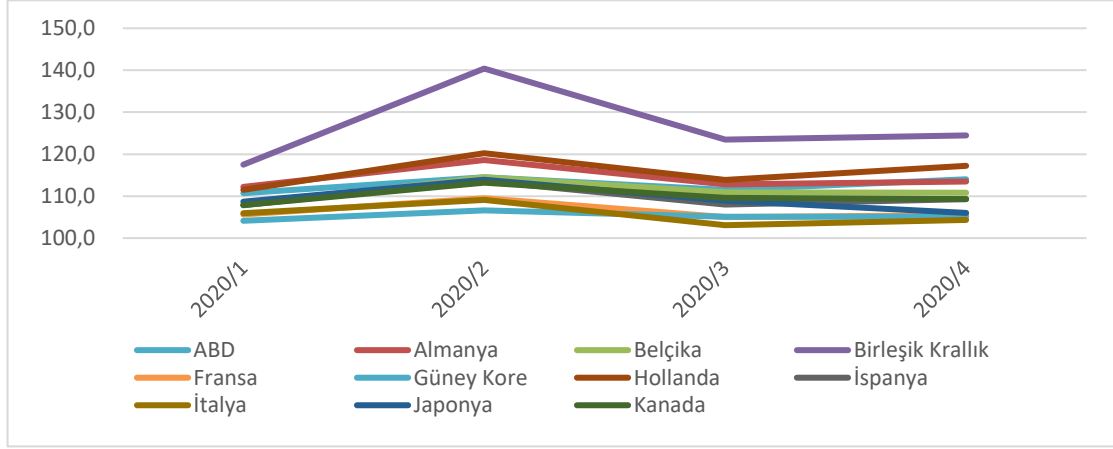
Kaynak: OECD İstatistikleri (2021b).

Üretim ilişkileri içerisinde kapladığı önemli yer ve küresel ekonomik yapılanmaya yansımaları çerçevesinde, emek açısından Covid-19 ve sonrası dönemin yarattığı tabloyu görmek önem taşımaktadır. Bunun için öncelikle örneklem ülkelerde istihdam, işsizlik, eylemsizlik ve ücretlere değinmek gerekmektedir. 2020 yılının ilk çeyreğinde %69,6 olan istihdam ortalamasının, ikinci çeyrekte %67,5, üçüncü çeyrekte %68,7, son çeyrekte ise tekrarlayan bir düşüşle %66,8 olduğu görülmektedir (OECD, 2021b). Kanada, Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık'ın 2020'nin üçüncü ve dördüncü çeyreğinden itibaren kriz öncesi istihdam rakamlarına döndüğü, ancak diğer ülkelerde istihdama yansıyan bir toparlanma yaşanmadığı gözlenmektedir.

İşsizlik verileri de istihdam verilerini destekler niteliktedir. İşsizlik oranları 2019 yılında ortalama %5,5'ten 2020 yılının ikinci çeyreğinde %7,7 seviyesine çıkmış; yılın son çeyreğinde yalnızca %6,7 seviyesine gerilemiştir (OECD, 2021b). Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization [ILO]) 2020 yılında küresel işsizliğin "ortalama olarak 13 milyon artacağını" tahmin etmiştir (Mohajan, 2020: 136). Ancak bu süreçte emek açısından yaşanan en belirgin değişimlerden biri, çalışanların önemli bir kısmının işlerini kaybetmemelerine ve anladığımız anlamda işsiz statüsüne geçmemelerine rağmen, geçici iş yeri kapanmaları sonucunda belirsiz süreli ücretsiz izin veya kısalan iş saatleri gibi uygulamalarla karşı karşıya kalmaları olmuştur. Bu kapsamda resmi işsizlik rakamlarındaki artışı da akılda tutmak koşuluyla, 2020 yılında küresel ölçekte çalışma saatlerinin %8,8'inin Covid-19 nedeniyle kaybedilmesi, bunun da "yaklaşık olarak 255 milyon tam zamanlı çalışmaya eşdeğer olması" kayda değerdir (ILO, 2021: 1). Gelişmiş ülkeler özelinde bakıldığında, 2020 yılının ilk çeyreğinde %3 olan çalışma saati kaybının, ikinci çeyrekte %15,8'e kadar yükseldiği, üçüncü ve son çeyreklerde ise yalnızca %7 seviyelerine gerilediği görülmektedir (ILO, 2021). Söz konusu kaybın nedenlerinden biri de umutsuzluk ortamında çalışanların emek piyasasından el çekmesi sonucu eylemsizlik oranlarının daha önceki yılların ortalama bir puan üzerine çıkması olarak görülmektedir (ILO, 2021; OECD, 2021b).

Saatlik ücretlere bakıldığında, yapılan artışların ülkelere göre farklılaşmakla birlikte, ortalama olarak birinci ve ikinci çeyrek arasında artış göstermediği, yıllık %2 düzeyinde kaldığı görülmüştür (OECD, 2021b). Ancak Covid-19 ekonomik krizi sürecinde saatlik ücret bağlamında yaşanan değişim, tam zamanlı kayıtlı ve güvenceli çalışanların aldıkları ücret artış oranlarından çok daha başka bir noktada değerlendirilmelidir. Zira Covid-19 karantinaları kapsamında atipik çalışma biçimleri yaygınlaşmış; yarı zamanlı çalışma, esnek çalışma, uzaktan çalışma, eksik çalışma, emeğin eksik kullanımı vb. uygulamalar çalışanlar açısından önemli gelir kayıplarına yol açmıştır (ILO, 2020). ILO'nun hesaplamalarına göre, 2020 yılında küresel ölçekte emek gelirlerinin %8,3 oranında düşmüş olacağı belirtilmiştir (ILO, 2021).

Şekil 7: Birim Emek Maliyeti, 2020 (milyar ABD doları)

Kaynak: OECD İstatistikleri (2021b).

2020 yılında birim emek maliyetleri ABD doları cinsinden irdelendiğinde (Şekil 7), Covid-19 salgınının ekonomileri en çok sarstığı ikinci çeyrekte ortalama %6'lık bir artış görülmüş; takip eden üç aylık dönemde ise neredeyse kriz öncesi seviyeye gerileme gerçekleşmiştir. Oldukça ilginç bir biçimde, birim emek maliyetleri yılın son çeyreğinde ilk çeyreğinden de düşük bir seviyeye ulaşmıştır.

Covid-19'un beraberinde getirdiği ekonomik krizin emek üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, küresel salgının özellikle 2020 yılının ikinci çeyreğinde ihracat ve endüstriyel üretimde kesinti yarattığı, buna bağlı olarak aynı dönemde istihdam oranları düşerken işsizlik oranlarının arttığı, reel ücretler aynı seviyede seyrederken birim emek maliyetinde artış olduğu gözlenmiştir. Ancak takip eden dönemde ihracat ve endüstriyel üretim rakamları kriz öncesi dönemi yakalamaya başlamışken, istihdam oranlarında paralel bir artış gerçekleşmemiş; işsizlik oranları krizden önceki seviyeye gerilemezken eylemsizlik oranları artış göstermiş; üstelik birim emek maliyetleri de krizden önceki seviyeye kadar düşmüştür.

SONUÇ

Neoliberal dönemde uluslararası ticaret, ulus ötesi üretim ve küresel iş bölümü dünya ekonomilerini daha çok etkisi altına almış; ulusal ekonomiler daha bağımlı ve bütünleşik hale gelmiştir. Bunun doğrudan bir sonucu olarak, üretim ilişkilerinin merkezinde yer alan emek ve sermayenin birbirine göre konumu değişmiş; sermaye daha sıkı rekabet koşullarıyla yüzleşirken, emek de daha kapsamlı disiplin politikalarıyla düşük ücretler, artan verimlilik ve zayıflatılan sosyal güvencelerle karşı karşıya kalmıştır. Üretim süreçlerindeki rekabetin artması bir yandan sermayeyi ulus ötesi seçeneklerle buluşturarak daha ucuz ve verimli emek arayışına sürüklerken, bir yandan da rekabetin kendisinin ulus ötesi mecralara taşınması sonucunda sermaye açısından ulusal ölçekte daha verimli üretim koşullarının sağlanması zorunluluğu doğmuştur.

Neoliberalizmin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında pekiştiği 2000'li yıllar ve sonrasında, özellikle yüksek ihracat rakamlarına ulaşan 12 OECD üyesi ülkenin üretim ilişkileri üzerine yapılan analiz sonuçlarına göre, 2000-2019 döneminde ülkelerin adil bölüşüm politikaları uygulamadığı görülmektedir. Zira bu dönemde ihracat ve endüstriyel üretim seviyeleri artarken, istihdam ve işsizlik rakamları neredeyse sabit düzeyde seyretmiş; azalan ücret artışlarına ve birim emek maliyetlerine artan emek üretkenliği eşlik etmiştir. Bu bağlamda emek daha fazla artı-değer üreterek sermaye birikimine artan oranlarda katkı sunmuş; ancak bunun karşılığında çalışma ve yaşam koşullarında bir iyileşme yaşanmamıştır.

Covid-19 sonrası üretim ilişkilerini bu zemin üzerine kurduğumuzda, salgının 2020 yılının ikinci çeyreğinde ihracat ve endüstriyel üretim seviyelerinde önemli bir düşüş yarattığı, buna emek açısından da

önemli maddi kayıpların eşlik ettiği görülmüştür. Ancak ihracat ve endüstriyel üretim rakamlarının beklenenden oldukça erken bir biçimde yılın üçüncü çeyreğinden itibaren düzelmeye başladığı, buna karşın emeğe yansıyan herhangi bir iyileşme gözlenmediği ifade edilmelidir. Hatta birim emek maliyetleri krizden önceki seviyenin de altına inmiştir. Bu bağlamda sermayenin emek üzerindeki tahakkümü artmış; neoliberal dönemde emek üzerindeki etki alanını hızla geliştiren disiplin politikaları, Covid-19 koşullarında adeta pekişmiştir.

Elbette emek piyasası üzerinden yapılan bu değerlendirmeler, yalnızca piyasadaki yapısal dönüşümleri yansıtmakta ve henüz yapısal bir nitelik kazanmamış değişimleri dikkate alamamaktadır. Esasen Covid-19'un üretim ilişkileri üzerindeki etkileri, daha ziyade yapısal ve kurumsal nitelik kazanmamış uygulamalarla derinleşmiştir. Bu çerçevede Covid-19 krizinin küresel ekonomideki etkileriyle paralel olarak emeğin karşı karşıya kaldığı hak kayıplarının, ekonomideki toparlanmaya rağmen bir değişim göstermediği görülmektedir.

Küresel salgın olarak tanımlanmasının üzerinden bir buçuk yıl geçmişken, Covid-19 henüz ne sağlık alanında ne de ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda etkisini yitirmiş bulunmamaktadır. Emeğin hak kayıplarının kalıcı hale gelip gelmeyeceği önemli bir soruyken, özellikle uzaktan çalışma uygulamasının iş- ev hayatı dengesini alt üst edecek bir biçimde kalıcı hale gelebileceği; buna ek olarak artan otomasyon uygulamaları ile emekçi sınıfın işten el çektirilebileceği düşünülmektedir. İlerleyen dönemde tüm bu değişimlerin verilere yansımaları, daha kapsamlı bir analizi de mümkün kılacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren analizler içermemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbott, F.M., C. Breining-Kaufmann, T. Cottier (2006), *International Trade and Human Rights: Foundations and Conceptual Issues*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Althusser, L. (2014), *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*, Londra ve New York: Verso, (Orijinal eser 1971 yılında basıldı).
- Azmanova, A. (2012), "Social Justice and Varieties of Capitalism: An immanent critique", *New Political Economy*, 17(4), 445-463.
- Birinci, S., F. Karahan, Y. Mercan, K. See (2021), "Labor Market Policies During an Epidemic", *Journal of Public Economics*, 194, 1-15.
- Bonefeld, W. (1995), "Capital as Subject and the Existence of Labour", W. Bonefeld, R. Gunn, J. Holloway ve K. Psychopedis (Ed.), *Open Marxism III Emancipating Marx içinde*, Londra: Pluto Press, 182-212.
- Bonefeld, W. (2002), "Capital, Labour and Primitive Accumulation: On Class and Constitution", A. C. Dinerstein ve M. Neary (Ed.), *The Labour Debate içinde*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 65-88.
- Bonefeld, W. (2007), "Küreselleşme ve İnsani Gelişim", W. Bonefeld ve J. Holloway (Ed.), *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi içinde*, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 111-131.

- Braudel, F. (1979), *The Perspective of the World: Civilization and Capitalism 15th–18th Century*, C:3, New York: Harper & Row.
- Clarke, S. (1992), “The Global Accumulation of Capital and the Periodisation of the Capitalist State”, W. Bonefeld, R. Gunn ve K. Psychopedis (Ed.), *Open Marxism: Dialectics and History* içinde, Londra: Pluto, 133-150.
- Clarke, S. (2002), “Class Struggle and the Working Class: The Problem of Commodity Fetishism”, A.C. Dinerstein ve M. Neary (Ed.), *The Labour Debate* içinde, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 41-60.
- Coote, B. (1992), *The Trade Trap*, Oxford: Oxfam.
- Delios, A., Perchthold, G., Capri, A. (2021), “Cohesion, COVID-19 and Contemporary Challenges to Globalization”, *Journal of World Business*, 56(3), 1-8.
- Dos Santos, T. (1970), “The Structure of Dependency”, *American Economic Review*, 60(21), 231-6.
- Dunford, M., B. Qi (2020), “Global reset: COVID-19, systemic rivalry and the global order”, *Research in Globalization*, 2, 1-12.
- Dunning, J. (1973), “The Determinants of International Production”, *Oxford Economic Papers*, 25(3), 289-336.
- Emmanuel, A. (1972), *Unequal Exchange*, Londra: New Left Books.
- Frank, A. G. (1967), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York: Monthly Review.
- Free, C., A. Hecimovic (2020), “Global Supply Chains after COVID-19: the end of the Road for Neoliberal Globalisation?”, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 34(1), 58-84.
- Gilpin, R. (1981), *Change and War in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldin, I., K. Reinert (2007), *Globalization for Development: Trade, Finance, Aid, Migration and Policy*, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / World Bank.
- Gough, J. (2003), *Work, Locality and the Rhythms of Capital*, Londra: Continuum.
- Gramsci, A. (1992), *Prison Notebooks*, New York: Colombia University Press, (Orijinal yayın tarihi, 1947).
- Gruszczynski, L. (2020), “The COVID-19 Pandemic and International Trade: Temporary Turbulence or Paradigm Shift?”, *European Journal of Risk Regulation*, 11(2), 337-342.
- Gunessee, S., Subramanian, N. (2020), “Ambiguity and its Coping Mechanisms in Supply Chains Lessons From The Covid-19 Pandemic And Natural Disasters”, *International Journal of Operations and Production Management*, 40(7/8), 1201-1223.
- Hamilton, A. (1991), “Report on Manufactures”, G. T. Crane ve A. Amawi (der.) içinde, *The Theoretical Evolution of International Political Economy: A Reader*, Oxford: Oxford University Press, (Orijinal yayın tarihi, 1971).
- Harvey, D. (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Hayek, F.A. von (1944), *The Road to Serfdom*, Londra: George Routledge & Sons.
- Heckscher, E. (1949), “The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income”, H. S. Ellis ve L. A. Metzler (Ed.), *Readings in the Theory of International Trade* içinde, Homewood: Irwin, (Orijinal yayın tarihi, 1919).
- Hymer, S. (1979), *The Multinational Corporation: A Radical Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- International Labour Organization (2020), *COVID-19: Guidance for Labour Statistics Data Collection*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/stat/documents/publication/wcms_741145.pdf, E.T.: 20.02.2021.
- International Labour Organization (2021), *ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work*, 7. Baskı. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf, E.T.: 20.02.2021.
- Ivanov, D. (2020), “Predicting the Impacts of Epidemic Outbreaks on Global Supply Chains: A Simulation-Based Analysis on The Coronavirus Outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) Case”, *Transportation Research Part E*, 136, 1-14.
- Jomo, K.S., A. Chowdhury (2020), “COVID-19 Pandemic Recession and Recovery”, *Development*, 63, 226–237.

- Kennedy, P. (1987), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House.
- Keohane, R. O., J. Nye (1977), *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston: Little, Brown.
- Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra: Macmillan.
- Krasner, S. D. (1976), "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics*, 28(3), 317–48.
- Krugman, P. (Ed.) (1986), *Strategic Trade Policy and the New International Economics*, Cambridge: MIT Press.
- Kumar, A., S. Luthra, S. Mangla, Y. Kazançoğlu (2020), "COVID-19 Impact on Sustainable Production and Operations Management", *Sustainable Operations and Computers*, 1, 1-7.
- Lee, S., D. Schmidt-Klau, S. Verick (2020), "The Labour Market Impact of the COVID-19: A Global Perspective", *The Indian Journal of Labour Economics*, 63, 11-15.
- List, F. (1991), "Political and Cosmopolitical Economy", G. T. Crane and A. Amawi (Ed.), *The Theoretical Evolution of International Political Economy: A Reader içinde*, Oxford: Oxford University Press, (Orijinal yayın tarihi, 1885).
- Madeley, J. (1992), *Trade and the Poor*, Londra: Intermediate Technology.
- Marx, K. (1939/1973), *Grundrisse*, Londra: Penguin Books.
- Marx, K. (1887/1982), *Capital - A Critique of Political Economy (Volume 1)*, Londra: Penguin Books.
- Marx, K., F. Engels (1848/1977), "The Communist Manifesto", D. McLellan (Ed.), *Karl Marx: Selected Writings içinde*, Oxford: Oxford University Press.
- Matthews, A. (2008), "The European Union's Common Agricultural Policy and Developing Countries: The Struggle for Coherence", *Journal of European Integration*, 30(3), 381–99.
- McMichael, P. (1996), *Development and Social Change: A Global Perspective*, Thousand Oaks: Pine Forge.
- Mill, J. S. (2002), *On Liberty*, ABD: Dover Publications, (Orijinal yayın tarihi, 1859).
- Mohajan, H. (2020), "Most Fatal Pandemic Covid-19 Outbreak: An Analysis of Economic Consequences", *Annals of Spiru Haret University, Economic Series*, 20(2), 127-146.
- O'Brien, R., M. Williams (2016), *Global Political Economy: Evolution and Dynamics*, Londra: Palgrave.
- Ohlin, B. (1933), *Interregional and International Trade*, Cambridge: Harvard University Press.
- Ohmae, K. (1990), *The Borderless World*, Londra: Fontana.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2021a), *Timeline*, <http://www.oecd.org/60-years/timeline/#selectorBlock>, E.T.: 26.02.2021.
- Organization for Economic Co-operation and Development (2021b), *Statistics*. <https://stats.oecd.org>, E.T.: 26.02.2021.
- Paul, S. K., P. Chowdhury (2020), "A Production Recovery plan in Manufacturing Supply chains for a High-Demand item During COVID-19", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 51(2), 104-125.
- Poulantzas, N. (2000), *State, Power, Socialism*, Finlandiya: Verso, (Orijinal yayın tarihi, 1978).
- Ricardo, D. (1992), *The Principles of Political Economy and Taxation*, Londra: J. M. Dent, Everyman's Library, (Orijinal yayın tarihi, 1817).
- Sankaran, K. (2020), "Emerging Perspectives in Labour Regulation in the Wake of COVID-19", *The Indian Journal of Labour Economics*, 63(1), 91-95.
- Savran, S. (2007), "Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması", *Devrimci Marksizm*, 3, 131-173.
- Sell, S. K. (2020), "What COVID-19 Reveals About Twenty-First Century Capitalism: Adversity and Opportunity", *Development*, 63, 150–156.
- Smith, A. (1983), *The Wealth of Nations*, New York: Penguin, (Orijinal yayın tarihi, 1976).

- Sokol, M., L. Pataccini (2020), "Winners and Losers in Coronavirus Times: Financialisation, Financial Chains and Emerging Economic Geographies of the Covid-19 Pandemic", *Journal of Economic and Human Geography*, 111(3), 401-415.
- Song, L., Y. Zhou (2020), "The COVID-19 Pandemic and Its Impact on the Global Economy: What Does It Take to Turn Crisis into Opportunity?", *China and World Economy*, 28(4), 1-25.
- Spencer, H. (1995), *Social Statics: or, The Conditions essential to Happiness specified, and the First of them Developed*, Londra: John Chapman, (Orijinal yayın tarihi, 1851).
- Strange, S. (1988), *States and Markets*, Londra: Pinter.
- The Global Economy (2021), Business and economic data for 200 countries. <https://www.theglobaleconomy.com/compare-countries/>, E.T.: 01.02.2021.
- United Nations Conference on Trade and Development (2007), *Trade and Development Report*. https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2007_en.pdf, E.T.: 01.02.2021.
- van Barneveld, K., M. Quinlan, P. Kriesler, A. Junor, F. Baum, A. Chowdhury, P.N.R. Junankar, S. Clibborn, F. Flanagan, C. Wright, S. Friel, J. Halevi, A. Rainnie (2020), "The COVID-19 Pandemic: Lessons on Building more Equal and Sustainable Societies", *The Economic and Labour Relations Review*, 31(2), 133-157.
- Verma, A. (2003), "Global Labour Standards: Can We Get from Here to There?", *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 19(4), 515-34.
- Vernon, R. (1966), "International Investment and International Trade in the Product Cycle", *Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190-207.
- Vidya, C. T., Prabheesh, K. P. (2020), "Implications of COVID-19 Pandemic on the Global Trade Networks", *Emerging Markets Finance and Trade*, 56, 2408-2421.
- World Trade Monitor (2021), <https://www.cpb.nl/en/worldtrademonitor>, E.T.: 01.02.2021.
- World Trade Organization (2020a), Trade set to Plunge as COVID-19 Pandemic Upends Global Economy, Basın Açıklaması, 8 Nisan, https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm, E.T.: 01.02.2021.
- World Trade Organization (2020b), Overview of Developments in the International Trading Environment. <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/TPR/OV23.pdf&Open=True>, E.T.: 01.02.2021.